

Trumpas švietimo raidos scenarijaus „Lietuvai“ aprašymas

Švietimo sistemos vystymas ir tobulinimas yra būtina sudedamoji valstybės politikos dalis, siekiant darnaus šalies ūkio ir kultūros vystymosi. Lietuva, kaip nedidelė ekonomika, tvarų ekonomikos augimą gali užsitikrinti efektyviai naudodama valstybės žmogiškuosius ir materialinius išteklius ir/arba vystydama ilgalaikį stabilumą bei šalies konkurencingumą didinančias sritis. Kuo aukštesnis šalies švietimo lygis, tuo aukštesnis jos žinių reprodukcijos potencialas.

Valstybės vaidmuo švietimo raidoje turi didelę reikšmę. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijai tenka pagrindinio formaliojo ir neformaliojo švietimo politikos formuotojo bei jos įgyvendinimo koordinuotojo, švietimo tiekėjo ir finansuotojo vaidmuo. Taigi Lietuvos švietimo sistema tiesiogiai priklauso nuo sprendimų, priimamų Švietimo ir mokslo ministerijos lygmenyje.

Lietuvos švietimo sistema, palyginus su kitomis valstybėmis, yra jauna – švietimo koncepcija suformuluota 1992 m. Nuo to laiko buvo įgyvendinta nemažai struktūrinių pokyčių. Mūsų nuomone, Lietuva šiuo metu dar neatrado savojo švietimo sistemos veido ir dar nėra sau atsakiusi į klausimą, kokį švietimą ji nori turėti ir kokias galimybes ji nori suteikti savo piliečiams ir gyventojams

Dabartiniai Lietuvos švietimo sistemai keliami tikslai: švietimo sistemos efektyvumas, švietimo prieinamumas bei švietimo kokybė. Visgi Lietuvos švietimo sistemoje dominuoja išskirtinai kiekybės viršenybės prieš kokybę principas. Lietuva numatydamą švietimui santykinai palyginamą tarp ES šalių finansavimą (proc. nuo BVP), orientuojasi į kiekybines švietimo charakteristikas (kuo daugiau visko), tačiau nėra orientacijos į rezultatus.

Manome, kad tokia situacija yra dėl dviejų pagrindinių priežasčių:

- Kokybinių rezultatų gerėjimas yra ilgo laikotarpio sąmoningų veiksmų pasekmė, todėl sunkiai apčiuopiamas ir apskaičiuojamas. Tuo tarpu kiekybinių parametrų „aukojimas“ vardan kokybės įvertinamas iš karto kiekiu ir dažniausiai pinigine išraiška, todėl politiškai yra nepatrauklus;
- Atskirose švietimo sistemos grandyse yra sąmoningai arba nesąmoningai nustatyti automatiniai motyvatoriai, kurie jos dalyvius skatina orientuotis į kiekybę ir greitą lėšų gavimą.

Daugumoje Valstybės strateginės reikšmės dokumentų yra nustatyti pakankamai ambicingi efektyvia švietimo sistema paremti valstybės ateities tikslai. Vertinant švietimo rezultatus ir pasiekimus Lietuva šiuo metu yra viena iš ES autsaiderių, todėl, neišsprendus struktūrinių švietimo sistemos problemų, ambicingi valstybės siekiai, deja, gali likti neįgyvendinti.

Siekiant apibrėžti galimus švietimo sistemos tobulinimo ir/ar raidos scenarijus, atlikome atskirų švietimo grandžių analizę, siekiant suprasti pagrindines prastus švietimo rezultatus lemiančių veiksnių priežastis. Analizė atskleidė tokius esminius Lietuvos švietimo sistemos trūkumus:

- 1. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų ir ugdymo formų stoka.** Nors Lietuvos švietimo vienas iš strateginių tikslų yra užtikrinti ikimokyklinio ugdymo prieinamumą, kasmet apie 30 proc. norinčiųjų nepatenka į ikimokyklinio ugdymo įstaigas ir potencialiai nesusiformuoja būtinų gebėjimų ar įgūdžių. Nors įėjimo į ikimokyklinio ugdymo įstaigų „rinką“ barjerai buvo atlaisvinti, t.y. supaprastinta privačių darželių steigimo tvarka, nėra ekonominių paskatų rinkos dalyviams aktyviai dalyvauti steigiant privačius darželius.
- 2. Pedagogų perteklius ir netikslingas rengimas.** Lietuvoje nėra aiškios mokytojų rengimo valstybės strategijos ar vizijos. Neskiriama pakankamai dėmesio spręsti struktūrines problemas:
 - a. *Pedagogų perteklius.* Lietuvoje esamam mokinių skaičiui mokytojų yra per daug. Padidėjusį vidutinį atlyginimą (skaičiuojant vienam pilnam etatui) „suvalgo“ dėl mokinių skaičiaus sumažėjimo proporcingai mažinamas krūvis, atitinkamai itin sparčiai auga mokytojų nepasitenkinimas ir demotyvacija;
 - b. *Pedagogų senėjimas.* Kiekvienais metais į mokyklas ateina vis mažiau jaunų mokytojų. Mokytojų regeneracija sudaro tik 50%, t.y. du išeinančius mokytojus artimiausius 10

metų turėsime galimybę pakeisti į 5 naujus (arba būsime priversti laikyti mokytojus gerokai virš pensinio amžiaus).

- c. *Brangus pedagogų rengimas.* Faktinių mokytojų parengimui išleidžiame vidutiniškai tris kartus daugiau lėšų, nei brangiausių (orlaivio piloto ar muzikos) specialybių specialistų parengimui.
- d. *Žemas švietimo ir ugdymo specialybių studentų pažangumas.* Mokytojais tampa vidutiniškai pažangūs moksleiviai, kurie mokys ateinančias kartas. Ilguoju laikotarpiu dėl to turėsime degeneruojantį procesą.

3. Neefektyvus švietimo įstaigos ūkio valdymas. Lietuvoje švietimo įstaigų (išskyrus aukštąsias mokyklas) valdymas yra neefektyvus:

- a. *Netikslingas lėšų ūkiui ir ugdymui paskirstymas.* Lietuva išleidžia santykinai didesnę lėšų dalį „sienų ir koridorių šildymui“ nei užsienio šalių mokyklos. Nepaisant to, kad renovacija turi reikšmingą poveikį ūkio lėšų poreikio mažinimui, šiuo metu Lietuva vargu ar galės skirti ~1 mlrd. Lt visų likusių mokyklų atnaujinimui. Todėl svarbu nustatyti tinkamus motyvatorius ir ekonomines paskatas mokyklų vadovams ir savivaldybių darbuotojams ryžtingai spręsti mokyklų tinklo optimizavimo klausimus net ir esant sparčiai mažėjančiam mokinių skaičiui.
- b. *Švietimo įstaigos atskaitingumo stoka.* Nors nauja tvarka sudaro prielaidas objektyvesnei naujų švietimo įstaigų vadovų atrankai, šiuo metu nėra aišku, už ką konkrečiai atsako ugdymo įstaigos vadovai, kokią atsakomybę už ugdymo rezultatus neša savivaldybių švietimo skyriai, savivaldybės administracijos direktorius ir/ar taryba. Todėl šiuo metu yra susidariusi situacija, kai realiai ne vienas švietimo sistemos lygmuo neprisiima atsakomybės už ugdymo pasiekimus, taip pat neturi motyvuojančių veiksnių optimaliai naudoti esamą mokyklų tinklą.

4. Neefektyvus biudžeto valdymas. Ugdymo įstaigoms taikoma biudžeto planavimo ir vykdymo tvarka yra nefektyvi ir nesudaro galimybių ugdymo įstaigų vadovams autonomiškai bei ūkiškai vykdyti veiklą, taip pat „būtinybė išleisti ne mažiau kaip pernai“ iš esmės riboja lyderystę ir mažina motyvaciją bei iniciatyvą.

5. Aukštojo mokslo problemos:

- a. *Aukštąsias mokyklas baigusių specialistų perteklius.* Šiuo metu aukštojo mokslo dilpmas yra viesiems prieinamas, todėl „nuvertėjęs“. Nepaisant studentų skaičiaus mažėjimo ir dėl to prasidėjusio aukštojo mokslo įstaigų konsolidavimosi proceso, konsolidavimosi pagrindinis tikslas vis dar yra išlikęs studentų skaičius, t.y. kiekybė prieš kokybę.
- b. *Kvalifikacijų pasiūlos-paklausos disbalansas.* Aukštąjį mokslą baigusių asmenų kvalifikacija neatitinka darbo rinkos poreikių. Populiariausios studijų programos, tokios kaip teisė, verslas ir administravimas, ekonomika, nėra paklausios darbo rinkoje. ne tik nesumažino, tačiau papildomai padidino populiariausių specialybių vietų skaičių savo aukštosiose mokyklose nepriklausomai nuo šių specialybių paklausos darbo rinkoje ir šiek tiek naudojami studentų sąmoningumo ir savimonės stoka.

6. Suaugusiųjų mokymosi programų pasiūlos trūkumas. Aukštosios mokyklos šiuo metu nėra suinteresuotos suaugusiųjų švietimu. Nėra tinkamų motyvatorių, skatinančių tai daryti. Tuo tarpu, kadangi dalyvavimas suaugusiųjų švietime yra grįstas savanoriškais ir laisvo pasirinkimo pagrindais, intensyvumas ir paklausa priklauso išimtinai tik nuo pasiūlos kokybės, prieinamumo ir įvairovės.

Išanalizavus esamą švietimo sistemos situaciją ir jos priežastis, suformulavome galimus problemų sprendimo būdus. Siūlome tokius veiksmus:

1. Įvesti ūkio lėšų krepšelį bendrajame lavinime ir ikimokykliniame ugdyme. Ikimokyklinio ugdymo, bendrojo lavinimo bei profesinio mokymo įstaigoms lėšas ūkio reikmėms skirti iš ūkio krepšelio, sudaryto iš kintamos ir pastovios dalių.

- Kintama dalis priklausytų nuo mokyklos ploto ir mokinių skaičiaus.
- Pastovi dalis – nustatyta suma, kurią gauna kiekviena tokio pat lygmens įstaiga (pvz. pastovi suma, skiriama visoms ikimokyklinio ugdymo įstaigoms).

Įvedus ūkio krepšelio modelį, gaunamų lėšų ūkiui suma priklausys nuo įstaigos gebėjimo efektyviai tvarkyti savo ūkį, skatins mokyklas didinti išteklių panaudojimo efektyvumą, optimizuoti turimą plotą ir mokinių skaičių. Taigi ūkio krepšelio įvedimas sudarys sąlygas savivaldybei taupyti lėšas, skiriamas švietimo įstaigų ūkio reikmėms.

Ūkio krepšelio įvedimas taip pat bus ekonominė paskata privatiems asmenims kurti darželius. Tai didins ikimokyklinio ugdymo įstaigų prieinamumą Lietuvoje bei sudarys sąlygas didesnei įstaigų organizavimo formų įvairovei atsirasti.

2. Optimizuoti esamą mokytojų skaičių. Siūlome nustatyti parametrus, apibrėžiančius mokytojų skaičių santykyje su mokinių skaičiumi, tačiau ne etatais, kaip yra šiuo metu, bet faktiniais darbuotojais („galvomis“). Rekomenduojame reglamentuoti pensijinio amžiaus pedagogų atleidimą, jei toje pačioje ar gretimoje mokykloje jauni mokytojai nėra apkrauti pilną darbo dieną, taip sudarant sąlygas natūraliai kartų kaitai

3. Keisti mokytojų rengimo tvarką. Siūlome pertvarkyti neefektyvią mokytojų rengimo tvarką. Atsižvelgiant į pedagogų poreikį, būtina ženkliai riboti švietimo ir ugdymo studentų skaičių, atitinkamai nustatant itin aukštą stojimo praeinamąjį barą šios specialybės studentams. Papildomai, turi būti nutamtyta pokalbio atrankos metu galimybė, siekiant įvertinti studento pasišventimą ir motyvaciją dirbti mokytoju. Šiam tikslui reiktų griežtinti priėmimo į pedagogikos studijas tvarką.

Vienas iš galimų, tačiau radikalių pokyčių reikalaujanti alternatyva, - išformuoti, likviduoti esamus pedagogų rengimo centrus (aukštąsias mokyklas) arba jas dalinai prijungti prie kitų aukštųjų mokyklų, taip pedagogų rengimą perkeliant į daugiaprofilinius, pažangiausius studentus pritraukiančius šalies universitetuos. Toks radikalus ir tinkamai įgyvendintas sprendimas galėtų santykinai greičiau pakelti pedagogikos specialybės ir mokytojų prestižą visuomenėje.

Drastiški priėmimo ir pedagogų rengimo pokyčiai leistų pakeisti neigiamą studentų požiūrį į švietimo ir ugdymo krypties studijas, sudarytų sąlygas kokybiškam pedagogų rengimui, leistų tikslingiau naudoti iš valstybės biudžeto mokytojų rengimui skiriamas lėšas.

4. Pertvarkyti mokyklų vadovų atsakomybės ir atskaitomybės tvarką. Siūlome įvesti naują tvarką, pagal kurią mokyklų vadovai turėtų reguliariai atsiskaityti už kontrolės organui – Tarybai. Ši taryba, sudaryta iš ŠMM, savivaldybės, mokinių ir mokytojų atstovų, vertintų mokyklos vadovo veiklos rezultatus, teiktų išvadas bei rekomendacijas.

Vadovų atsakomybės ir atskaitomybės tvarkos pokyčiai lemtų efektyvesnę, skaidresnę mokyklos vadovo veiklą, bei būtų stimulas įstaigos vadovui siekti geresnių ugdymo rezultatų.

5. Tobulinti studijų finansavimo tvarką. Siūlome įvesti studijų krepšelio kainos indeksavimą. Indekso dydis priklausytų nuo konkrečios studijų krypties paklausos Lietuvos darbo rinkoje, kuri turėtų būti apibrėžiama pagal nustatytą metodiką ir atlikta nepriklausomų užsienio aukštųjų mokyklų ekspertų apytiksliai kartą per 5 metus. Studijų krepšelio indeksavimas veiktų kaip savotiškas rinkos mechanizmas, skatinantis tikslingą bei valstybei naudingą studijų kryptių pasirinkimą. Tai būtų finansinė paskata Lietuvos aukštosioms mokyklos plėsti paklausių studijų kryptių programas, bei mažinti nepaklausių ir finansiškai nenaudingų studijų kryptių programų skaičių. Tokiu būdu būtų išsprendžiama Lietuvos darbo rinkos kvalifikacijų pasiūlos-paklausos disbalanso problema.

- 6. Nustatyti minimalų stojimo į aukštąsias mokyklas konkursinį balą.** Siūlome įvesti aukštesnę kartelę - minimalų priėmimo konkursinį balą, norint studijuoti aukštosiose mokyklose. Toks žingsnis padėtų užtikrinti aukštą studentų pažangumą visose specialybose, garantuotą konkurencingą aplinką bei savaime padėtų sumažinti aukštosiose mokyklose paruošiamų specialistų kiekį. Palaipsniui Lietuvoje būtų atkurta aukštojo mokslo diplomo vertė.

Mūsų siūlomi būdai yra orientuoti į sisteminius pokyčius Lietuvos švietime, o jiems reikalingi sprendimai turėtų būti priimami tiek valstybės, tiek savivaldybė, tiek įstaigos lygmenyje. Ne visi mūsų siūlomi būdai yra „patogūs“, tačiau būtini siekiant naikinti esamų problemų priežastis. Pagrindinė idėja – tik gerai organizuotas švietimo įstaigų valdymas bei tinkamai sudėlioti stimulai/motyvatoriai sudaro sąlygas efektyviam lėšų panaudojimui, skatina abipusiai naudingą mokytojo ir mokinio dialogą, leidžia pasireikšti švietimo dalyvių kūrybiškumui, skatina individualizaciją bei didina švietimo sistemos dalyvių, visų pirma mokinio ir studento, motyvaciją.

Nors besikeičiančioje aplinkoje yra itin sudėtinga apibūdinti visus galimus scenarijus, mūsų pateikiamas švietimo raidos scenarijus yra paremtas tinkamų paskatų/motyvuojančių faktorių/stimulų nustatymu atskiroms švietimo sistemos grandims, kas skatintų švietimo sistemos dalyvius priimti teisingus ir į ilgalaikius švietimo sistemos tikslus orientuotus sprendimus esant bet kokiam aplinkos neapibrėžtumui ar aplinkos pokyčiams.